

AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ALKIŞLAR VE KARGIŞLAR

Mustafa ÖĞÜNÇ*

Öz

Kalıp sözler, kullanıldığı toplumun kültürünün en önemli göstergelerindedir. Bu sözlerin iletişimi kolaylaştırma, yanlış anlaşılmanın önünü geçme, dilde en az çaba yarasını yerine getirme, konuşmayı süsleme gibi birçok işlevi vardır. İyi dilek sözleri olan alkışlar ve kötü dilek sözleri olan kargışlar da belirli durumlarda söylenen kalıplaşmış sözler olduğu için dilin zenginliği içinde kalıp sözler çerçevesinde değerlendirilir.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan alkış ve kargışlar, Şamanizm'den İslâmiyet'e Türk toplumlarının çeşitli kültür dairelerinde kullanılagelmiştir. Azerbaycan Türkçesinde günlük yaşam içerisinde alkış ve kargış ifadelerinin oldukça geniş bir yeri vardır. Söz konusu ifadeler cenaze, düğün, sünnet gibi törenlerde sıkça kullanılmaktadır. Bu törenlerde halk, tören sahibine iyi dileklerini bildirmek için alkışlara başvurmaktadır. Yine bu törenlerin yanında yağmur duası, ev yapma gibi çeşitli uygulamalarda da alkış ve kargışlara yer verilir. Günlük yaşam dışında, Azerbaycan destanlarında da alkış ve kargışların önemli bir yeri vardır. Destan anlatıcısının, anlatıya başlamadan önce söylediği ustadnameler buna örnektir. Ustadnamelerde dostlara, yiğitlere dua edilirken namertlere, düşmanlara beddua edilmektedir.

Bu çalışmada kalıp sözler, alkışlar ve kargışlar ile bu sözlerin Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycan folklorundaki yeri hakkında bilgi verilecektir. Ardından bu ifadelerin tasnifi yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kalıp sözler, alkışlar, kargışlar, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan folkloru

PRAYERS AND CURSES IN AZERBAIJANI TURKISH

Abstract

Stereotypes are one of the most important indicators of the culture of the society in which they are used. These words have many functions such as facilitating communication, preventing misunderstanding, fulfilling the law of least effort in language and embellishing speech. Prayers with good wish words and curses words with bad wishes are also considered as stereotyped in certain situations, as they are words that remain in the richness of the language.

Applause and confusion, which have an important place in Turkish culture, have been used in various cultural circles of Turkish societies from Shamanism to Islam. In Azerbaijani Turkish, expressions of applause and chaos have a large place in daily life. These expressions are frequently used in ceremonies such as funeral weddings and circumcision. In these ceremonies, the public applauds to express their good wishes to the ceremony owner. In addition to these ceremonies, various practices such as prayer for rain and house building are also included in applause and ruffles. Apart from daily life, applause and commotion have an important place in Azerbaijani epics. The ustadnames that the epic narrator says before starting the narrative are examples to this. While praying to friends and braves in the masters, defeats and enemies are cursed.

In this study, information about the molded words, prayers and curses and the place of these words in Azerbaijani Turkish and culture will be given. Then, these expressions will be classified.

Keywords: Stereotypes, prayers, curse, Azerbaijani Turkish, Azerbaijani folklore

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, mogunc14@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4113-7161

Giriş

Kalıplaşma TDK Türkçe Sözlük'te “kalıplaşmak işi”, kalıplaşmak ise “Belli bir biçim almak, klişeleşmek; görevini yitirmek; belli bir durumun dışına çıkmamak” biçiminde tanımlanmıştır (TDK Sözlük, 2005: 1046). Kalıp sözlerde işlev zamanla anlama baskın gelir ve bu sözler klişeleşmiş bir biçimde kullanılır. Kalıplaşma uzun bir sürecin ürünüdür. Bu süreç kullanılan birime, dil konuşurlarına ve toplumsal yapıya göre değişmektedir. Kalıplaşacak ifade uzun yıllar toplumda kullanılagelmeli ve bir çeşit dil alışkanlığı hâline gelmelidir. Ayrıca kalıplaşmanın gerçekleşebilmesi için kalıplaşacak birimlerin bir arada yaygın ve sıkça kullanılması gerekmektedir (Gökdayı, 2001: 22-26).

Bir dilin söz varlığı içerisinde önemli ve ayrı bir yere sahip olan kalıp sözler, tüm toplumların dilinde bulunabilen ve belirli durumlarda kullanılan sözlerdir. Kalıp sözlerin bir bölümü tamamıyla kalıplaşmıştır ve üzerinde hiçbir değişiklik yapılamaz. Bu sözlerin bir bölümü ise çekirdek olarak kalıplaşmıştır. Tamamen kalıplaşmış sözler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamaz. Örneğin; “*Dost kara günde belli olur.*” sözünü “*Dost siyah günde belli olur.*” biçiminde ya da “*Ak akçe kara gün içindir.*” sözünü “*Ak akçe sıkıntılı gün içindir.*” biçiminde kullanamayız. Çekirdek olarak kalıplaşmış sözler üzerinde ise ad çekim ekleri, eylem çekim ekleri, sözcük ekleyip çıkarma gibi yöntemlerle değişiklikler yapılabilir. Örneğin; “*Başın sağ olsun*” alkışını, “*Başınız sağ olsun, Başımız sağ olsun*” biçiminde kullanabiliriz.

Kalıp sözler hakkında yapılan çalışmalarda araştırmacıların tamamı bu terimi kullanmamaktadır. Bu yapılar için anılan terim dışında *kültür birimler*, *iletişimsel sözler*, *bağlamsal sözler*, *deyimce* gibi terimler de kullanılmıştır (Gökdayı, 2011: 36). Kalıp sözler için *ilişki sözleri* adlandırmasını kullanan Aksan, bu sözlerin toplum içinde bir gelenek hâline geldiğine dikkat çeker ve bu sözlerin, Türkçenin söz varlığı içinde gerek sayıca gerek kullanım alanındaki çeşitlilik bakımından büyük bir zenginlik gösterdiğini belirtmektedir (Aksan, 2005: 201).

Gökdayı, kalıp sözler hakkında yapılan çalışmaları özetleyerek şu tanımları yapar: “*Kalıp sözler, bir toplumun bireyleri arasında belirli iletişim durumlarında geleneksel olarak kullanılan, duyguları, düşünceleri ve dilekleri açığa vuran, en az iki sözcükten oluşan, tek bir kavramı mecazsız olarak karşılayan, zaman ve kişiyi gösteren ekler dışında biçim olarak hep aynı kalan, kullanım alanları sınırlı kalıplaşmış sözcük dizileri.*” (2011: 57-69)

Kalıp sözler, dilin kullanım alanı içerisinde yazılı anlatımdan çok sözlü anlatımda kullanılmaktadır. Bu sözlerin işlevleri de yazılı anlatımdan çok sözlü anlatım üzerinde görülmektedir. En belirgin işlevi günlük yaşamda iletişimi kolaylaştırmak ve toplumun kültürünü yansıtmak olan kalıp sözlerin; yanlış anlaşılmanın önüne geçme, anlatımı süsleme ve nazikleştirme, iyi ve kötü dilekleri kısa yoldan bildirme, zor durumlarda söylenmesi güç sözlerin daha kısa kolay söylenmesini sağlama, konuşanın kimliğini belli etme gibi önemli işlevleri vardır (Gökdayı, 2011: 80-85).

Kalıp sözlerin çoğunluğu üzerinde değişiklik yapılmadan kullanılırlar. Bu yapılar sözcük, cümle, öbek ya da çok sözcüklü sözlük birimler biçimindedir. Cümle halinde sözler bulunmasına rağmen, bu sözlerin çoğunluğu az sayıda sözcükten oluşur. Bunun nedeni sözlü kültürde akılda daha kolay tutulabilmesini sağlamaktır (Gökdayı, 2011: 73-78).

Dildeki değişimin bir gereği olarak, kimi kalıplaşmış birimlerin de zamanla kalıp sözlere dönüştüğü görülmüştür. Örneğin; *razı ol-* birleşik eylemi, *Allah razı olsun* kalıp sözüne dönüşmüştür.

Kalıp sözlerin kültürün bir göstergesi olduğundan yukarıda söz edilmişti. Bu sözlerin bir bölümü evrensel, bir bölümü ise içinde bulunduğu topluma özgüdür. Örneğin; kültürümüzdeki nezaket gereği olarak kaba bir söz söyleneceği zaman, dinleyenlerin rahatsız olmaması için *Çok afedersiniz, sözüm meclisten dışarı* gibi sözler kullanılır (Gökdayı, 2011: 121). Yine bir hastalıktan söz edilirken, *Allah andığımız yerlerden uzak eylesin, üzerinize sağlık* alkışlarının söylenmesi; yaşamını yitirmiş bir Müslüman'dan söz ederken *Allah mekânını cennet eylesin* ya da gayrimüslüm bir kişiden söz ederken *Toprağı bol olsun* deyiminin kullanılması; tanıdık bir kişiyle karşılaşan bir kişinin selam vermemesi üzerine o kişinin kınanması kalıp sözlerin kültürümüzdeki yerini göstermektedir.

ALKIŞLAR VE KARGIŞLAR

Alkışlar (dualar), bir kişinin kendisi ya da başkaları ile ilgili iyi dileğini bildiren ya da bir kötülükten sakınma amacıyla kullanılan sözlerdir. Alkışlar Türkçede anlamları bakımından zenginlik ve çeşitlilik göstermektedir. Söz gelimi *“Allah razı olsun, Allah ne muradın varsa versin.”* sözleri, bir kişinin mutluluğunu isterken kullanılan alkışlardır; *“Allah yardımcın olsun.”* alkışı, bir kişinin işini kolay çözebilmesini isterken kullanılan bir alkıştır. *“Allah korusun.”* alkışı, bir kişinin başına bir kötülük gelmesinin istenmediği bir durumda kullanılan alkıştır.

Alkışlar Türk kültüründeki nezaket ve kültürü yansıtması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Günlük yaşam içerisinde kimi zaman farkında olmadan kullanılsa da bir gelenek hâline gelmiş sözlerdir. Akalın'ın *“kültür kalıntıları”* olarak nitelendirdiği alkışlar, atalarımız tarafından yıllar öncesinden başlanarak günümüze kadar kullanılagelmiş, toplum tarafından benimsenmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış sözlerdir (1990: 28).

Kargışlar (beddualar); bir kişinin kendisi ya da başkaları ile ilgili kötü dilek bildiren sözlerdir. Çoğunlukla kızgınlık anında söylenen bu sözler, derece bakımından farklılık gösterebilir. Söz gelimi, *“Allah cezayı versin.”* kargışı kuvvet bakımından orta dereceliyken, *“Boynun altında kalsın, gün yüzü görmeyesin...”* kargışları daha yüksek derecelidir. Kargışlar türleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Kişinin kendisine kargıması olan öz kargışlar; *“Şuradan şuraya gitmek nasip olmasın.”* ifadesi gibi yemin-kargışlar; *“Allah seni ölmüşlerine kavuştursun.”* ifadesi gibi doğrudan kargışlar; anlam yönüyle kargışlar gibi birçok kargış türü vardır (Akalın, 1990: 49).

Türkçenin söz varlığı bakımından ayrı ve kendine özgü bir zenginliğe ve inceliğe sahip olan alkışlar ve kargışlar, dil içerisinde kalıp sözler başlığı altında incelenmektedir. Çünkü alkışlar ve kargışlar, belirli durumlarda söylenen ve kalıplaşmış biçimde bulunan sözlerdir. Kalıp sözlerde de görüldüğü üzere alkış ve kargışlarda da kalıplaşmış bir yapı vardır. Bu yapı üzerinde ancak isim ve eylem çekim ekleri ya da sözcük ekleme yöntemiyle değişiklik yapılabilir. Söz gelimi *“Allah rahmet eylesin.”* alkışı *“Allah ölmüşlerine rahmet eylesin.”* biçiminde kullanılabilir. Yine *“Boyu devrilsin.”* kargışı, *“Boyun devrilsin.”* biçiminde kullanılabilir.

Toplumların yaşantısında eski dönemlerden bu yana var olmuş dinler ve inançlar, alkışların ve kargışların oluşumunda önemli bir etkidir. İnsan tabiatı gereği güçsüzdür. Bu güçsüzlük karşısında aradığı gücü inanç sistemlerinde ve dinlerde bulmuştur. Örneğin; Gök Tanrı inancında, ritüellerde Gök Tanrı'dan yardım isteme amacıyla dua edilir (Kapağan, 2014). Bu inanç sisteminde suya dua okuma (Kalafat, 2004: 58), bereket için Gök Tanrı'ya dua etme (Kalafat, 2004: 95) gibi ibadetler vardır. Yine Türklerin en eski inançlarından olan, günümüzde de çeşitli Türk topluluklarında sürdürülen Şamanizm'de de dua sıkça başvurulan bir araçtır. Kısır kadınların çocuğunun olması için dua edildiği gibi (İnan, 1986: 37), kurban törenlerinde de duanın önemli bir yeri vardır (İnan, 1986: 105). Yine Şamanizm'de şamana koruyucu gözüyle bakılır. Şaman'ın duasını almaya çok önem verilir ve onun duasının ruhlar tarafından kabul edileceğine inanılır.

Şaman, ayindeki hizmetinden memnun kaldığı kişiye şöyle dua eder:

“Bastığın yer sert olsun! Ayakların kaymasın!

Yaşın uzun olsun, kara saçların ağarıncaya kadar yaşa!

Ön dişlerin sararıncaya kadar yaşa! Attığın ok yanılmasın!... (İnan, 1986: 79)”

İslamiyet’te duanın ayrı bir yeri vardır. Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerde ve hadislerde Müslümanlar dua etmeye teşvik edilmiştir. “*Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin...*”(A’raf; 55), “*Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir* (Mü’min; 60).” ayetleri ve “*Herhangi Müslüman bir kul bir kardeşi için arkasından dua ederse, bir melek: Senin için de aynı olsun, der* (Nevevî, 2016: 374).”, “*Yeryüzünde bir Müslüman Allah Teala’ ya dua ettiği zaman Allah Teala istediğini ona verir yahut ondan o kadar bir kötülüğü def eder; günah dua etmediği veyahut sıla-i rahmi terk etmeye dua etmediği sürece* (Nevevî, 2016: 277).” hadisleriyle duanın önemi belirtilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde duaya teşvik edilirken, bedduadan sakınılması uyarısında bulunulmuştur. “*Kendinize beddua etmeyiniz, mallarınıza beddua etmeyiniz; olur ki Allah Teala’ nın duaları kabul ettiği saate denk gelir de bedduanızı kabul eder* (Nevevî, 2016: 375).” hadis-i şerifiyle bedduadan kaçınması gerektiği bildirilmiştir. Ancak Allah’ın emir ve yasaklarının dışına çıkılması, ayetlerle ve Hz. Peygamber (aleyhisselam) ile alay edilmesi gibi belirli durumlarda beddua etmek makbul görülmüştür: “*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap’ta açıklamamızdan sonra gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanetleme konumunda olanlar lanet eder* (Bakara, 159).”, “*Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah’ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”* (Âl-i İmrân, 61) ayetleri buna örnektir. Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde görülen kargıştan kaçınmanın bir yansıması, Türk toplumunda da görülür. Kargışların kullanılmasının yanında, bir kişiye ya da bir olaya kızıldığı takdirde, kargımak yerine “*Allah cezanı vermesin.*”, “*Allah canını almasın.*” gibi alkış ile kargış arasında kalan ifadeler kullanılır. Ya da “*Allah seni bildiği gibi etsin.*”, “*Allah seni ne etmesin.*” sözleriyle o kişiye kargımdan kaçınılır.

AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ALKIŞLAR VE KARGIŞLAR

Yüzyıllarca dokunmuş, gelişmiş Türk kültürünün devamı olarak Azerbaycan Türkleri arasında alkışların önemli bir yeri vardır. Ortak Türk kültürünün İslamiyet ile birleşmesi, alkışların Azerbaycan Türkleri arasında kullanım sıklığını ve önemini daha da arttırmıştır. Düğün, doğum, ölüm ve daha birçok alanda başvurulmuş alkışlar, günlük yaşamda önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan’da bir kişi kendisine ev yapacağı zaman, öncelikle evin yapılacağı yerin uygunluğu konusunda aksakaldan (bölgenin ileri geleni) görüş alır. Yer uygun görülürse aksakal, evin önceki sahiplerinden yeni ev sahibi adına helallik aldıktan sonra ev sahibine hayır dua eder. Evi yapacak olan usta, araziye gözden geçirir, gerekli hazırlıkları yapar, oda sayısını belirler. Ardından “*Xoşbəxt yaşasınlar*”, “*Uğurlu olsun*” diyerek ev sahibine dua eder. Evin hayırlı olması için temeline demir para, buğday, tuz, çörek gibi eşyalar atılır; “*Eviniz-eşiyiniz bərəkətli olsun*”, “*Xeyrini, bərəkətini görəsınız*”, “*İçinde övladınız üçün toy edəsınız*” gibi ifadelerle ev sahibine dua edilir (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007b: 88-91).

Duaya yer verilen bir diğer uygulama da yağmur duasıdır. Bu gelenekte kurak geçen zamanlarda bir kurban kesilir; mollalar, kocalar hacet namazı kılar ve dua ederler. Cemaat de “*Xudavənda, sən bizi yaratmışsan, bizim ruzumuzu da ver... bizə rəhm eylə, yağış gəlsin*” diyerek dua eder (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007a: 154).

Azerbaycan folklorunun renkli uygulamalarından biri olan “*Qodu-qodu merasimi*”, amaca göre iki biçimde icra edilir. Çoğunlukla aralıksız yağmurlu geçen zamanlarda yağmurun kesilmesi, güneş çıkması amacıyla icra edilen bir uygulama olmakla birlikte, kurak geçen zamanlarda yağmur yağması isteğiyle de yapılmaktadır. Bu törene çoğunlukla köyün gençleri katılır. Ritüeli uygulayacak ayınbaşına (qodu) eski bir elbise, şapka giydirilir; üstü yapraklarla, budaklarla süslenir. Kim olduğu bilinmeyecek biçimde yüzü boyanır ya da kapatılır. Qodu, elinde çoğunlukla kadın biçiminde olmak üzere, kukla benzeri bir kaşık tutar. Qodunun elbisesi merasimin yapılmasındaki niyete göre değişmektedir. Qodu, yağmur yağması isteniyorsa mavi ya da gri; yağmurun kesilmesi isteniyorsa kırmızı renkli elbise giyer. Qodu ve beraberindekiler mahnılar (şarkı, türkü) okuyarak ev ev gezer, bağış toplar. Niyet yağmur yağması ise qodunun başına su dökülür; eğer niyet yağmurun kesilmesi ise kül dökülür. Bu ritüelde yağmur yağması için okunan mahnılara örnek olarak:

“*Qodu-qodunu gördünmü?*

Qoduya salam verdin mi?

Qodu burdan keçəndə

Ağça yağış gördünmü?” ya da;

“*Qodu-qodu xoş gəldi,*

Ardınca yağış gəldi.

Gəlin ayağa dursana,

Çömçəni doldursana,

Qodunu yola salsana”

Qodu-qodu merasiminde okunan bu mahnılar, şu dua ile esas amaca ulaştırılır:

“*Bu gün bizə yağ (qaymaq) olsun!*

Sabah sizə yağış (yağmaq) olsun (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007a: 156-157)!”

Toylarda alkışların ayrı bir önemi vardır. Öyle ki Azerbaycan Türkleri arasında, kız istemeden başlayarak düğün sonuna kadar alkışa yer verilir. Kız evinde yapılan bir şenlik olan “*paltarkəsdi (bazarlıq)*” buna örnektir. Buna göre, çalgılarla birlikte oğlan evinden oynanarak yola çıkılır. Gelin için alınan paltarlar (giyecek, elbise) ve şeker gibi tatlı hediyeler müzik eşliğinde götürülür. Eşyaları getiren erkekler, kız evine varınca, çay içerek ayrılırlarken, kadınlar dans ederek eğlenirler. Burada damadın annesi başibütöv (evli, oğlu ve kızı olan kadın) bir kadınla paltarları çıkarır. Damadın yakınları bu paltarları alarak başları üstünde taşır, oynayarak misafirlerin arasına girer, elindeki giysileri ortaya bırakır. Giysiler tek tek ayaktaki başka bir kadına verilir. Önce gelinin başörtüsü götürülür. Ayaktaki kadın “*Bu gəlinin baş örpəyi! Allah mübarək eləsin, görənlər görüb, görməyənlər də görsün!*” diyerek geline dua eder. Bu şekilde gelin için alınmış giysiler tek tek misafirlere gösterilir, bir altlık üzerine koyulur. Damadın ve gelinin annesinden başlamak üzere, tüm katılımcılar bu giysilerin üzerine bir miktar para atar. Sonrasında konuklara çeşitli ikramlarda bulunulur. Konuklar yeme içmeden sonra “*Mübarək olsun, oğullu-qızlı olsun!*” diyerek dua eder. Paltar sandığı ortaya koyulur, başibütöv kadın paltarın üzerine bir parça kumaş diker ya da parçanın üzerine makas koyarak çekilir. Tüm katılımcılar “*Allah mübarək eləsin, oğullu-qızlı olsun, qoca qarısın!*” sözleriyle iyi dileklerini bildirir. Sonrasında yeniden sofraya kurulur, misafirleresunulan ikramların ardından dua ederek ayrılır (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007b: 384-385).

“Beşik bağlama” geleneği, duaya başvuru bir diğer uygulamadır. Gelin doğum yaptıktan sonra annesi, bebek için gerekli olan “qırx papağı”, “qırx köynəyi”, yorgan, döşək, beşik bağı gibi gerekli eşyaları hazırlar. Bebeğin kırkının çıktığı gün yakınlar tanıdıklar eve çağırılır. Bu kişiler gelirken bebek için çeşitli hediyeler getirir. Bebeğin beşiği getirilir. Geniş ve rengârenk kumaştan ucu saçaklı ya da işlemeli bir bezle bebek beşiğe bağlanır. Bu bağlamayı da gelenek olarak mutlu bir yaşamı olan, salih amel sahibi, çocuk ve torun sahibi, ağzı dualı bir kadın yapar. Konuklar için büyük sofralar kurulur. Çocuk için mutluluk dilenir, hayır dua edilir (*Azərbaycan Etnoqrafiyası*, 2007b: 167-168).

Azerbaycan Türklerinin yaşantısında bu geleneklerin yanında yağ yapımında, toylarda çeşitli dualara yer verilir. Burada dualar ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer uygulama, "kurdun kuşun ağzını bağlama" geleneğidir. Hava olayları, hırsızlık gibi çeşitli nedenlerle hayvanını yitiren kişiler, birtakım uygulamalar ile bu kaybın önüne geçmeye çalışır. Demir kürek, bıçak, demir kaşık, balta gibi eşyaları küle sürttükten sonra bir bezle sıkıca sararlar. Ardından şu duayı okurlar:

“Ağ qurd, qara qurd,

Boz qurd, bozrud qurd,

Gözünə pərdə gəlsin,

Dilinə güllə dəysin.

Dişlərin laxlasın¹,

Ağzın mıxlansın.

Yoluna tələ qurdum,

Boynunu əlimlə vurdum.

Yağladım, dağladım,

Qurdun ağzın bağladım (Azərbaycan Etnoqrafiyası, 2007a: 286).” ya da

“Səriallahın səlahə²

Qulhuvallahın səlahə

Bərkiridir cəbreyl

Əmanətin qahala...”

Alkış ve Kargışların Edebi Metinlerdeki Yeri

Alkış-kargışların günlük yaşamdaki ve çeşitli geleneklerdeki yerinin dışında, destanlarda da önemli bir yeri vardır. Destan anlatmaya başlanırken söylenen ustadnamelerin³ aralarında alkış ve kargışlara yer verilir. Bu ifadelerde dostlara dua edilirken düşmanlara ve namertlere beddua edilir. Bu metinlerde alkışlara da yer verilmekle birlikte genellikle kargışlara yer verilir. Örneğin Qurbani destanına aşağıdaki kargışların yer aldığı ustadname ile başlanır:

“...Xəstə Qasım günü keçmiş qocadı,

Gələn bəzirgandı, gedən xocadı,

Sərv ağacı hər ağacdən ucadı,

Əsli qıtdı, budağında bar olmaz.

oyulsun. *Ustadlar ustadnaməni bir deməyib iki deyər, biz də deyək iki olsun, düşmənin gözü*

*Yüz il də olasan bir bağa bağban,
Axır sərəncamı bağ sənə qalmaz.
Nə can qalar cəsədinin içində,
Nə də ki, cəsədin sağ sənə qalmaz...”*

*“...Səməd, deyilənə baxmaz, yerirsən,
Dağcan olsan qılcan kalmaz, ərirsən,
Daş altında, torpaq üstə çürürsən,
Axır sümüklərin sağ sənə qalmaz.*

*Ustadlar ustadnaməni iki yox, üç deyərlər, biz də deyək üç olsun, düşmənlərin ömrü
puç olsun (Azərbaycan Dastanları, 2005a: 37-38)”*

*Yine Alı Xan destanında söylənen ustadnamede de kargışlara yer verilmişdir:
“Yığılar məxluqat, qurular məhşər,
Boyunlarda kəfən, əllərdə dəftər,
Onda vay halına, yazıq Ələsgər,
Özün getdin, sözün qaldı dünyada.*

*Ustadlar ustadnaməni bir yox, iki deyər, biz də deyək iki olsun, düşmənin gözü
tökülsün!*

...

Ustadlar ustadnaməni üç deyər, biz də deyək üç olsun, düşmənin ömrü heç olsun!”

Bu ifadələrin dışında ustadnamələrin arasında yer verilən alkış və kargışlar şunlardır: “Namərdlər saralıb solsun”, “Ac gözün gözü doysun”, “Yağının gözü qanla dolsun”, “Tənbəllər geridə qalsın”.

Ustadnamələr dışında destanlar içərisində de destan kahramanlarının dilindən çeşitli alkış və kargışlara yer verilmişdir. Bu ifadələrin birçoğu manzum alkış və kargışlardır. Söz gelimi Qurbani destanında, Qurbani, vezire şu sözlərə kargımaqtadır:

*“Vəzir, sana qarğayıram,
Haqq diləyin yetirməsin,
Göydə min bir bəla ensə,
Birin səndən ötürməsin.*

*Evində düşəsən naçaq,
Sağ gözünə batsın bıçaq,
Oğul-uşaq düşsün naçaq,
İstədiyini gətirməsin.*

*Oturubsan aǵ otaqda,
Ġan ġusasan laxta-laxta,
Sənin görüm ölən vaxtta,
Dilin kəlmə gətirməsin.*

*Ġurbani ġaldı bura,
Çağır Allah yetsin dada,
Meyitin ġalsın arada,
El yığılıb götürməsin (Azərbaycan Dastanları, 2005a: 88).”*

Köroǵlu destanında, Köroǵlu iki elini göǵsüne koyarak Nigar Hanım’a selam verir. Selamını almaması üzerine Nigar Hanım’a şu sözleri söyler:

*“Salam verdim, salam almaz,
Görüm kəssin salam səni... (Azərbaycan Dastanları, 2005c: 36)”*

Yine Köroǵlu destanında, Köroǵlu’nun yiǵitlerinden Ayvaz ona sitemle karışık olarak şu alkışını söyler: “*Təzə sövdəǵər olubsan,*

*Bu sövdən mübarək olsun!
Alış-veriş öyrənibsən,
Bu sövdən mübarək olsun!*

*Niyə girdin dəyirmanı?
Bizi qoydun yana-yana,
Atı verdin Kaloǵlana?
Bu sövdən mübarək olsun!*

*Sən Eyvazı qoydun xəstə,
Get, cömərddən mətləb istə.
De bir, neçə verdin üstə?
Bu sövdən mübarək olsun (Azərbaycan Dastanları, 2005c: 155).”*

Destanlarda kahramanın sevdiǵinden çeşitli nedenlerle ayrılması üzerine söylenen kimi sözlerde de manzum alkış ve kargışlara yer verilir. Söz gelimi Kerem ile Aslı destanında Aslı, babası tarafından Kerem’den uzaklaştırılır. Bunun üzerine Kerem sazını eline alarak alkış ve kargışların yer aldığı şu manzumeyi söyler:

*“Əslim köç elədi vətən elindən,
Rəqiblərin xatir evi xoş olsun!*

*Bu ayrılıq bizə gəldi mövladan,
Ağlayalım, gözlərimiz yaş olsun!*

*Əcəb ayrı düşdüm nazlı yarımdan,
Yolunda keçdiyim canü sərimdən,
Yazıldı bizimçin Mövla Kərimdən,
Aşiq gərək min bəlayə tuş olsun!*

...

*Siyah zülfü ağ üzünə yayılan,
Dal gərdəndə hər hörüyü bir ilan,
Yarı mənnən, yarı yardan ayıran,
Görüm onu bitməz dərdə tuş olsun!*

*Kərəm gedər oldu bu-el obadan,
Yaran-yoldaş unutmayın duadan,
İgid şahin uçurmuşam yuvadan,
Mən gedirəm hatiriniz xoş olsun (Azərbaycan Dastanları, 2005b: 20)."*

Destanlarda hanlara, beylere, yöneticilere ayrı önem verilmektedir. Kahramanın dilinden bu kişilere birçok kez dua edilir. Öyle ki kahramanın en sıradan konuşmasında bile beye dua ederek söze başlanır. Bu durum Köroğlu destanında belirgin bir şekilde görülmektedir. "Köroğlu'nun Erzurum Seferi" adlı anlatmada, Âşık Cünun ile Cafer Paşa arasında şu konuşma geçer:

"Cəfər paşa qəzəbini gizlədib soruşdu:

-Aşiq, hara getmişdin, bu iki həftəni harada idin?

Aşiq Cünun ədəb salamını yerinə yetirəndən sonra dedi:

-Paşa sağ olsun, Çənlibelə getmişdim (Azərbaycan Dastanları, 2005c: 58)." Abbas ile Gülgez destanında da beylere, yöneticilere dua edilir. Abbas, kendisinden âşıklığını kanıtlamasını isteyen bir beye saziyla karşılık verir. Okuduğu parçada beye dua etmeyi unutmaz:

"Ay ağalar, gəlin sizə söyləyim,

Üzülməsin əldən əli bu bəyin!

Cənnəti-ələda, bağı bəhistdə,

Xoşnişin döşənsin yeri bu bəyin!"

"Şahların şahıynan çıxaydı ova,

Qüdrət şəmşirini gətirsin sova,

Gecə-gündüz Abbas eyləsin dua,

Haqdan uzun olsun ömrü bu bəyin (Azərbaycan Dastanları, 2005b: 121-122)!"

Alkışların destanlardaki yerini gösteren bir başka örnek Abbas ve Gülgez destanıdır. Burada destanın başkahramanı Abbas, sevdiğini aramak için yola çıkmak ister. Bu niyetle annesine gelen Abbas, annesinden hayır dua alır:

“Elə otur, elə dur, bəynişiñ olsun!

Yediyin, içdiyin xoş nuşun olsun!

Qərib İmam Rza yoldaşın olsun!

İmamların həştçaharı bilincə (Azərbaycan Dastanları, 2005b: 111).”

Bir gelenek olarak aşk destanları ustadnemelerle başlar, duvaqqapma⁴ ile bitir (“Dastan”, 2020). “Âşık Ali ve Esmer Hanım” destanında Âşık Durahan, şu duvaqqapmayı okuyarak Âşık Ali ve Esmer Hanım’ın evliliğini kutlar:

“Qəmbər kişi, bu gününə çox şükür,

Gözün aydın, toyun mübarək olsun.

Yetir mətləbinə bütün birbəbir,

Gözün aydın, toyun mübarək olsun.

Versin mətləbini güllü kainat,

Olsun aranızda şirin məhəbbət,

Sürsün səfasını Alıynan Əsmər,

Gözün aydın, toyun mübarək olsun.

Özü bəydi Ali durur qabaqda,

Əlvən xınalanıb əl də, ayaq da,

Xanımnan İskəndər kefdə, damaqda,

Gözün aydın, toyun mübarək olsun.

Aşiq Alı, Əsmər, İskəndər, Dilbər,

Yetdi murada hamısı bərabər,

Oxuyur gül üstə şeyda bülbüllər,

Gözün aydın, toyun mübarək olsun... (Azərbaycan Dastanları, 2005d: 277)”

Azərbaycan destanlarında kimi zaman cansız varlıklara kargışlar da görülür. Örneğin, “Mahmud ile Nigar” destanında Kamber, Nigar’ın sarayının önüne gelerek şu manzum kargışı okur ve saray yıkılarak suya karışır:“*Alçağdan ucaya çəkilib başın,*

Ganlı saray, bəy Mahmudu neylədin?

Dağılsın torpağın, dökülsün daşın,

Ganlı saray, bəy Mahmudu neylədin?

*Saray, görüm sənin tutunun tutsun,
Baygular banlasın, şoranın bitsin,
Veranından gəlsin karvanlar ötsün,
Ğanlı saray, bəy Mahmudu neylədin (Azərbaycan Dastanları, 2005d: 225)?”*

Anadolu sahasında olduğu gibi Azərbaycan Türkleri arasında da gelin-kaynana arasındaki atışmalarda alkış ve kargışlara sıklıkla başvurulur:

*“Gəlin, gedək qayınananın bağına,
Qurban olum bostanına, tağına,
Yara çıxsın qayınanain dodağına!”*

*“Ay qayınana, yediyin kərə ilə bal olsun,
Başına örtüdüün əbrə ilə şal olsun,
Oğlunu öyrətsən dilin lala olsun!”*

*“Qayınana, bozbaş bişir,
Noxud sal ondan bişir;
Qoyun əti olmasa,
Gəlinin ətindən bişir!”*

*“Doğdun oğul, qayınana,
Yedin noğul, qayınana;
Oğlunu əlindən allam,
Çatla, boğul, qayınana!”*

Azərbaycan folk şii türlerinden biri olan bayatılar arasında, kargışlara rastlanır:
“*Oturmuşdum dalanda,*

*Səbir gəldi duranda,
Oğlan, əlin qurusun,
Mənə şillə vuranda.
Gün çəkilib batanda,
Gündüzə şər qatanda.
Ovçu, əlin qurusun,
Marala ox atanda. ... (Abdulla, 2004: 260)”*

AZERBAJYCAN TÜRKCESİNDE ALKIŞ VE KARGIŞLARIN SINIFLANDIRILMASI

Azərbaycan Türk kültüründə alkış və kargış ifadələri sayı itibarıyla oldukça zengindir. Bu durum Azərbaycan Türk kültürünün zenginliyinin bir göstergesidir. Bu çalışmada, söz konusu ifadələrin təsnifi sırasında bu ifadələrin içerikləri diqqətə alınmışdır.

A. 1. ALKIŞLAR

A. 1. 1. Evlilikle İlgili Alkışlar

Abad olsun

Allah abad eləsin

Allah evini-eşiyini abad eləsin

Allah mübarək eləsin

Oğullu-qızlı olsun

Qoca qarıyasanız

Qoca qarıyın

Ulduzlarınız barişsin, ruzunuz göydən yağsın, yerdən yağsın

A. 1. 2. İş ve Kazançla İlgili Alkışlar

Allah bazar versin

Allah bərəkət versin

Allah bərəkətini artıq eləsin

Allah güvvə(t) versin

Allah işini uvantsın

Allah (yaradan, Tanrı) işinə fərəc versin

Allah kömək elesin

Allah kömeyin(iz) olsun

Allah möhkəm eləsin

Becərdiyin bəhrəli olsun

Bərəkallah

Bərəkətli olsun

Biçdiyın ruzulu olsun

Biçinin avand gəlsin

Bir əkib beş götürəsən

Bolluq içində üzəsən

Böyük oğlan olasan

Böyüklüyə çatasan

Darlıq çəkməyəsen
Dolaşlıq işin olmasın
Duz-çörəyin bol olsun
Dünyada darlıq görməyəsen
Ey Uca Tanrı, süfrəmizin bərəkətini bol eylə. Bizi çörəklə imtahana çəkmə.
Eyiş-işrət içində yaşayasan
Əkdinin bərəkətli olsun
Fağır-füqəra köməyi olasan
Fağırlıq görməyəsen
Gen-bolluq içində üzəsən
Geyimli-kecimli olasan
Geyim-kecim dərdi görməyəsen
İşin avand olsun
İşli-güclü olasan
Kasadlıq görməyəsen
Qazanca çatasan
Qazancın birə-min olsun
Mal-dövlətli olasan
Məəttəl qalmayasan
Ovun qanlı olsun
Ovun yağlı olsun
Uzanan işin olmasın
Yarımçıq işin olmasın

A. 1. 3. Ahiret Hayatıyla İlgili Alkışlar

Agibetin(iz) xəyir (olsun)
Axırı(n) xəyir olsun
Allah bağışlasın
Allah behişt versin
Allah behiştlik eləsin
Allah əcr payını çox eləsin
Allah əcri-xəyir versin
Allah günahımdan keşçin
Allah köçənlərinizə rəhmət eləsin

Allah ölənlerinizə rəxmət eləsin

Allah razı olsun

Allah rəhm(ət) eləsin

Behişt yerin olsun

Behiştlik olasan

Cənnətlik olsun

Cənnətməkan olasan

Estağfur(ullah)

Əbədiyyətə qovuşasan

Qəbri nurla dolsun

Qorun nurla dolsun

Ölənlərinin ehsanı olsun

... rəhmət

Ruhu(n) şad olsun

Şəfaətin artıq olsun

Torpağı qeder (sanı) yaşa(sın)

Yerin behiştlik olsun

Yerin cənnət olsun

A. 1. 4. Dünya Hayatıyla İlgili Alkışlar

Açıq ürəyinə qara xal düşməsin

Afiyət olsun

Ağıl-kamal sahibi olasan

Ağrı görməyəsən

Ağrın(1) alım/Ağrın üreyime

Ağrın(-azarın) mənə gəlsin

Ağzın şirin olsun

Axır qəmin olsun

Axşamın(ız) xəyir (olsun)

Allah abad eləsin

Allah ağıl vərsin

Allah amanatı

Allah amandır

Allah amanında olasan

Allah boya-başa çatdırısın
Allah evini-eşiyini abad eləsin
Allah iltifatını artıq eləsin
Allah qovuşdursun
Allah kamalına görə versin
Allah kölgəni üstümüzdən əskik eləməsin
Allah mənim ölümümü sənə qabağında eləsin
Allah muradınıza yetirsin
Allah ömrümüzdən hesab eləməsin
Allah ömrünü uzun eləsin
Allah ömür versin
Allah səbir (dözüm) versin
Allah sen görünməz yerdən qapı aç
Allah səni həmişə qonaqlı, çörəkli eləsin
Allah səni istəklüvə yetirsin
Allah səni öz sevgilinə çatdırısın
Allah sizi dostluqdan əskik etməsin
Allah şəfa versin
Allah yaxşı yol versin
Allah yaman gözdən saxlasın
Allah yetirsin
Allah yox yerdə qapı açsın
Allaha ismarladım
Arxayın ol
Arzuna qovuşasan
Atlaz donlu olasan
Ayağı yüngül olasan
Başın(ız) sağ olsun
Başından bir tük əskik olmasın
Bədnəzərə gəlməyəsən
Bərkə-boşa düşməyəsən
Bəyəndiyinə qovuşasan
Bəzək-düzəkli olasan

Bina-bəndli olasan
Boy-buxunlu olasan
Boya başa çatsınlar
Cah-calallı olasan
Calalın artsın
Can sağ olsun
Can-başın bəla görməsin
Canın ağrıməsın
Cavan qəddin yerə dəyməsın
Cavanmərd olasan
(Çox) sağol(un)
Dadına Allah çatsın
Dadına Xıdır İlyas yetişsin
Dayağın Tanrı olsun
Dadlı-ləzzətli günlər görəsən
Danlaq görməyəsen
Dava-dövüş görməyəsen
Dəbdəbəyə çatasan
Dədə-babalı olasan
Dəm-dəsgahlı günə çıxasan
Dərman-davacat tanımayasan
Dəstək qız olasan
Dəyib-dolaşanın olmasın
Dırnağı berk olsun
Dırnağı qayım olsun
Diləyin hasil olsun
Diləyine çatasan
Dilin gödək olmasın
Dilli-ağızlı olasan
Dilli-dilavər olasan
Dilişirin olasan
Dost-düşmən yanında başın aşağı olmasın
Dost-düşmən yanında üzüağ olasan

Dörd bir yanın güllü baxça-bağ olsun
Dövlət quşu başına qonsun
Dövrana çatasan
Duz-çörək kəsdiyindən xəyir görəsən
Duz-çörək sənə halal olsun
El arxan olsun
El dadına çatsın
El gözündə uca olasan
El köməyin olsun
Eldən ayrı düşməyəsen
Etibardan düşməyəsen
Evin yığılmasın
Elli-obalı olasan
Enli-kürəkli olasan
Eskik olma(olmayasan/ız)
Etibarına güvənilsin
Ev-eşik sahibi olasan
Ev tikib ocaq salasan
Evi abadan olsun
Evin abad olsun
Evin tikilsin
Ədəb-ərkan sahibi olasan
Əhvalınız yaxşı olsun
Əqrəban köməyin olsun
Əhsən(sana)
Əli açıq olasan
Əliaşığı olmayasan
Əlin var olsun
Əllərin var olsun
Əməyin bəhrəsin görəsən
Əmin-amanlıqda olasan
Ərsəyə çatasan
Əsilli-nəsilli olasan

Əziz olasan
Fəhmin iti olsun
Fərəh içində üzəsən
Fikir-xəyal çəkməyəsən
Gecən(iz) xeyrə qalsın
Getsin gəlməsin
Gəlin gətirəsən
Görən gözlərin yumulmasın
Göz dəyməsin
Gözdağı görməyəsən
Gözden uzaq/ıraq
Gözlədiyinə çatasan
Gözlər olsun görməsin
Gözləri(n) aydın (olsun)
Gözümüz aydın olsun
Gözün(üz) aydın (olsun)
Gözünə nur dolsun
Günün xoş keçsin
Halal hoşun(uz) olsun
Halal(ın) olsun
Halal süd əmmiş baxtına çıxsın
Halalına haram qatılmasın
Halallığa qovuşasan
Hampa qapısı tanımayasan
Hasıl olsun muradın
Havadar olasan
Hazırcavab olasan
Hələlik
Həmişə şadlıq içində olasan
Həmişə toyda, bayramda
Hər vaxtın(ız) xeyir
Hörmət-izzət sahibi olasan
Hünərvər olasan

Xaliq köməyin olsun
Xatiriniz xoş olsun
Xəcil olmayasan
Xəzan görməyəsen
Xətirli olasan
Xeyirli olsun
Xeyir-şərə yarıyasan
Xeyirxəbər olasan(olasınız)
Xeyirini göresən
Xızır dadına çatsın
Xızır köməyin olsun
Xudahafiz
Xudavəndi-aləm sənə kömək olsun
İlin ildən xoş gəlsin
İllərə qovuşasan
İltifatın(ız) artıq olsun
İntizar çəkməyəsen
İpək ömrün olsun
İraq candan, iraq olsun
İstəyinə çatasan
İşığın yansın
İşıqlığa çıxasan(çıxasınız)
İztirab çəkməyəsen
Kamala çatasan
Kamallı olasan
Keçmiş ola
Kefli-damaqlı olasan
Kin-küdurət bilməyəsen
Kiş-kişler olsun
Könlüsünü bilməyəsen
Köklü-budaqlı olasan
Kölgən üstümüzdən əskik olmasın
Kölgəndə dolanaq

Köməyine Tanrı çatsın
Könlüaçıq olasan
Küp içində üzəsən
Küskünlük görməyəsen
Qamətin əyilməsin
Qapın kilid görməsin
Qayım qedem olsun
Qeyrətli igid olasan
Qədəmi xoş olsun
Qədəmin mübarek olsun
Qəlbisınıq olmayasan
Qəriblik çəkməyəsen
Qılinc tutan əlin ağrı görməsin
Qız-gəlin görəsən
Qoca qarıyasan
Qohum-qardaş arxalı olasan
Qollu-budaqlı olasan
Qonaq-qaralı olasan
Qonaqınız çox olsun
Qonum-qonşu dadına çatsın
Qonum-qonşulu olasan
Qul sahibi olasan/olasınız
Qüdrətli olasan
Qürbət görməyəsen
Qüvvətdən düşməyəsen
Mehribanlıq görəsən
Mərdimazardan uzaq durasan
Merhemətin(iz) artıq(olsun)
Məzəmmət çəkməyəsen
Min yaşa
Minnət(in) olsun
Möhnət çəkməyəsen
Möhtac qalmayasan

Naibliyə çatasan
Namərdə möhtac olmayasan
Naümid olmayasan
Nazlı-duzlu olasan
Naz-nemət içində böyüyəsən
Neynim nə edim deməyəsən
Nəsilli olasan
Nəşəli günlərin olsun
Nəhs işin olmasın
Nuş olsun
Nuşcanlıqla yeyəsən
O sağ, biz salamat
Ocağın közərsin
Oğul-qızından görəsiniz
Oğullu-qızlı olasan(sınız)
Oğullu-qızlı olsun
Ölümüm qabağında olsun
Ömrün-günün şirin olsun
Ömrün(üz) uzun olsun
Övlad atası olasan
Övladlı olasan
Özüllü olasan
Parlaq günün olsun
Payın(ız) çox (artıq) olsun
Pərişanlıq bilməyəsən
Pərt olmayasan
Pərvəriş tapasan
Rahatlığa çıxasan
Sabahın(ız) xəyir(olsun)
Sabahın xeyirlə açılsın
Sağ əlin başıma
Sağlam olasan
Sağlılıqla qal(ın)/qalasan

Sağlıq olsun
Sağlığına qismət(olsun)
Sağlıqnan qal(ın)/qalasan
Sağlıqnan gedəsən
Sağlıqla geysin
Sağlıqla yeyəsən
Sağlıqlar
Saqqalın ağarsın
Salam(salam-dua)
Salamat qal(ın)
Salamat ol(sun)
Sayıb-sayılan olasan
Sehheti-vücut
Sevinc tapasan
Sevinən günün olsun
Səmərini görəsən
Sənət sahibi olasan
Sənin zarafatın olsun
Səsli-sədalı olasan
Sınıqlıq bilməyəsən
Sinə dağı çəkməyəsən
Sözükeçən olasan
Su kimi aydınlığa çıxasan
Sucan ömrün olsun
Südü halal olasan
Şadlıqla yaşayasan
Şadlıqlarla görüşək
Şadxəbər olasan
Şan-şöhrətə çatasan
Şanlı-şöhrətli olasan
Şəfa tapasan
Şöhrətlənəsən
Şümşadboylu olasan

Taxt-taca çatasan
Tay-tuş yanında başıuca olasan
Tənə görməyəsən
Toy-bayramda olasan
Toy-büsat görəsən
Toy-düyün içində olasan
Töhmət görməyəsən
Uğursuzluq bilməyəsən
Ürəyigeniş olasan
Ürəkağrısı bilməyəsən
Üstünüzə çox xeyirli sabahlar açılınsın
Üzü(n) ağ olsun
Üzüağ olasan
Üzüntü çəkməyəsən
Var-dövlət sahibi olasan
Var ol(sun)
Vətən gözündə ucalasan
Yaxşı yol(lar) (olsun)
Yaxşılığa çatasan
Yaman gün görməyəsən
Yanaqların allansın
Yastığın yüngül olsun
Yaşa, (xoşbəxt ol.)
Yerli-yurdlu olasan
Yetim-yesirlik görməyəsən
Yoxsulluq görməyəsən
Yorgunluq bilməyəsən
Yuxun(uz) şirin olsun
Yurd sahibi olasan
Yurd-yuva salasan
Yurd-yuvan abad olsun
Yüksələsən, alçalmağasan
Yüz yaşa

Zəhmətlə ucalasan

Zəkali olasan

Zər-ziba içində üzəsən

A. 1. 5. Dert- Kəder İle İlgili Alkışlar

Dərd düşməninin olsun

Dərd-bəla görməyəsən

Dərd-həsərət bilməyəsən

Dərd-qəmin olmasın

Dərd-möhnət çəkməyəsən

Dərd-sər bilməyəsən

Kədər bilməyəsən

Qara gün görməyəsən

Qayğı bilməyəsən

Qəlbin nisgil görməsin

Qəm-qüssə görməyəsən

Məyus olmayasan

A. 1. 6. Kaza- Bela İle İlgili Alkışlar

Azar-bezar görməyəsən

Bəla görməyəsən

Başın qovğa görməsin

Xata-bəla görməyəsən

Xata-bəladan uzaq olasan

Qada-bala görməyəsən

Qadan canıma

Qadan mənə gəlsin

Qadanı(zı) alım

Zaval görməyəsən

A. 1. 7. Talihle İlgili Alkışlar

Abad olsun

Addı-sannı olasan

Adı uca olasan

Allah (səni) xoşbəxt eləsin

Allah səni qayim və qədim eləsin

Allah səni öz pənahında saxlasın
Allah yar olsun
Aydınlığa çıxasan
Ayüzlü olasan
Bağlı qapılar üzünə açıq olsun
Bahar günlü olasan
Barlı-bəhərli olsun
Başıma xeyir
Başına dönüm
Başlıca olasan
Bəxtin açılsın
Bəxtiyar günün olsun
Bəxtiyarlığa çıxasan
Cərgələrə qoşulasan
Çal-çağırın olsun
Çəsmə kimi durulasan
Çörəyin ovsanat düşsün
Dağ arxalı olasan
Dağ kimin ucalasan
Danəndəliyə çatasan
Dastanlara düşəsən
Dirilik suyu içəsən
Düşümlü baxtın olsun
Ədalət köməyin olsun
Əleyküm salam
Xoş bəxtiniz olsun
Xoşbəxt ol(sun/sunlar)/olasınız
Xoşbəxt yaşa
Xoşgünlü olasan
Xoşheber olasan(olasınız)
Qız baxtına gün doğsun
Salaməleyk(üm)
Sənə də qismət olsun

Tale sənə yar olsun

Təzə bəy olasan

Təzə gəlin olasan

Ucalıb enməyəsen

Uğurun açıq olsun

A. 1. 8. Din İle İlgili Alkışlar

Allah ağzından eşitsin

Allah balalarını saxlasın

Allah bədtərindən saxlasın

Allah bu zülmü götürməsin

Allah canımıza dəyməsin

Allah cavan qəddini yerə vurmasın

Allah çox görməsin

Allah eləməsin

Allah eləməmiş

Allah göstərməsin/görsətməsin

Allah heç bəndəsinə göstərməsin

Allah heç kəsi zəlil eləməsin

Allah hifz eləsin

Allah saxlasın

Allah savışdırsın

Allah, sən (özün xəttadan) saxla

Allah səni düşməyə möhtaç eləməsin

Allah sənənin ürəyini yandırmasın

Allah səni məndən ayırmasın

Allah-Taalanın köməyi ilə heç vaxt “nə edim, necə edim” deməyəsen

Allah yaman gün göstərməsin

Allah qəbul eləsin

Allah qismət eləsin

Allah xeyir versin

Allah xeyrə çatasan

Allah imanını kamil eləsin

Allah insaf versin

Allah kerimdi

Allah qüvvət versin

Allah mənə yar olsa

Allah özü sənə yar olsun

Allah yar olsun

Allah-təbarəkü-təala onu dünyada yer-göy bəlasından hifz eləsin və ahirətdə də cənnət hurilərindən məhrum qoymasın

Allahın kərəminə şükür

Amin

Bayramın(ız) mübarek (olsun)

Çox şükür

Dua sahibi olasan

Haqq köməyin olsun

Haqqa çatasan

Hikmət sahibi olasan

Xeyir olsun

İxtiyar sahibi olasan

İnşallah

Kəramət sahibi olasan

Küllü-ixtiyar sahibi olasan

Maşallah(olsun)

Mədəd Allah, səndən mənə bir imdad

Mətləbim versin yaradan

Mətləbinə çatasan

Mübarek olsun

Mübarəkqədəm olasan

Namhuda

Neüzübillah

Rövnəq tapasan

Savab sahibi olasan

Savaba çatasan

Tanrı köməyin olsun

Təbriklər/Təbrik edirəm

Uğur(lar/lu) olsun
Uğura genşer gələsən
Ulu olasan
Ümidini Allah üzməsin
Yaradan bizə yar olsun
Yaradan köməyin olsun
Yeni iliniz mübarek

A. 2. Kargışlar

A. 2. 1. Dünya Hayatı İle İlgili Kargışlar

Adın batsın
Adın kalsın
Afat aparmış
Afat aparsın səni
Ağ gün eşidəndə burnunuzun ucu tutulsun
Ağlar günə qalasan
Ağlayanın olmasın
Ağrım ürəyine
Allah bəla(sını) versin
Allah evini yıxsın
Allah gününü qara eləsin
Allah, məni oda yandıranın üstünə oda yandır
Allah kəssin
Allah qırsın
Allah sənə qismət eləməsin
Allah sənə zülüm çəkdirsən
Allah səni bundan da pis günə salsın
Allah səni evsiz, eşiksiz qoysun
Allah səni yox eləsin
Allah sinənə dağ çəkdirsən
Allah üzünü qara eləsin
Azarı-dərdi-bəlası sənə qardaşının üstünə
Başı batmış
Başı(n) batsın

Başıdaşlı

Başına dəysin

Başına daş düşsün

Başına dolanım/Dolanım başına

Başına dolansın/Başına dönsün

Batmış

Canı(n) yansın

Çayda üzüaşağı(çayaşağı) axıdım, üzüyuxarı (çayyuxarı) axtarım

Çörək tutsun

Çörəyim səni tutsun

Dağılsın

Dərbədər düşsün

Dərbədər olsun

Dilik-dilik olasan

Dilik-dilik olsun

Dilim-dilim olasan

Dilim-dilim olmuş

Doğulduğu günə daş düşsün

Dul qalasan

Duz-çörək gözündən gəlsin

Dünyədə ağ gün görməyəsən

Elindən düşsün

Emeyi(m) gözündən gəlsin

Evi bərbad olmuş

Evin bərbad olsun

Evin tikilməsin

Evi(n) yıxılsın

Əkənin yurdu dağılsın

Getdiyın yerdə yarımayasan

Getsin gəlməsin

Günü batsın

Günün qara olsun

Gün işığına çıxmayasan

Həlak olsun
Xeyir günün olmasın
İgidölmüş
İşıq üzünə həsrət qalasan
Üstünə ildırım düşsün/çaxsın
Kor olasan
Kor olsun
Kül başına/gözüne
Qadam sənə (olsun)
Qan ağlasın
Qan qusasan
Qanına bulaşsın
Qarnına dərd dolsun
Qehr olsun
Qırılarsınız
Qurbanım olasan
Namusu əllərdə qalsın/əllərə düşsün
Od aparmış
Ömrün gödək olsun
Özünü dola
Sararıp güllərin solsun
Səni aç ilan vursun
Səni alov aparsın
Sənin heç payın çox olmasın
Soyuq gözünüzə girsin
Sağ olmamış
Sağ olmasın
Şər düşmənin qapısından girsin
Tikə-tikə olasan
Tünbetün olsun (düşsün)
Uzaq olsun
Ürəyinə güllə dəysin
Ürəyinə güllə dəysin

Ürəyine ox batsın / batmış
Üstünə od yağsın
Üstünüzə od tökülsün
Üzün postal altına dönsün
Üzü(n) qara olsun
Üzünü, gözünü qara yara yesin
Üzünü şeytan görsün
Verdiyim çörək səni dizim-dizim süründürsün
Viran qalsın
Viran olsun
Yaxşı gün görməyəsən
Yaman günə qalasan
Yazığın gəlsin
Yere batasan
Yeyin, tıxın, şişin, dama dönün
Yoğun ox girsin gözləriyin ağma
Yox olmuş/Yox olsun
Yolu(n) yumrulsun
Yuxu(nuz) qara gəlsin
Yükün dağdan ağır olsun
Zəhər / Zeqqum (yeyəsən)
Zəlil olsun

A. 2. 2. Bedenle İlgili Kargışlar

Ağzın pambıqlansın
Al gərdənin qana boyansın
Ayağı(n) qurusun
Başına daşın böyüyü düşsün
Başına əlləmə düşsün
Başına kül(lər) (olsun)
Başına qalaq uçsun
Boynu(n) qırılsın/sınsın
Ciyəriyanmış
Ciyərin yansın

Ciyərinə od düşsün
Dilin qurusun
Dilin yansın
Dili(n)-ağzı(n) qurusun
Dizin-dizin sürünəsən
Əli qoynunda qalsın
Əli sınsın
Əndamı açılmış
Əndamı yanmış
Əndamın açılısın
Əndamın yansın
Ətin tökülsün
Gözləri kor olsun
Gözü qanla dolsun
Gözü çıxmış
Gözün çıxsın
Gözün deşilsin
Gözün tökülsün
Gözündən gəlsin
Gözünə dönüm
Gözünə dursun
Qolların sınsın/qurusun
Qulağın qurusun
Lal olasan / olsun
Şil olasan
Şil olmuş
Topal olasan
Topal olmuş
Yaman gözə ox batsın
A. 2. 3. Soyla İlgili Kargışlar
Allah, məni oğulsuz qoyanı oqulsuz qoy
Allah sizin kökünüzü kəssin
Allah sizin kökünüzü yerdən qazısın

Allah toxumunuzu yər üzündən götürsün
Andıra qalasan
Ay səni dayısız qalasan
Bala üzü görməyəsen
Balaların yetim qalsın
Damazlığın kəsilsin
Kökü/ kökünüz/ kökləri kəsilsin
Ocağı(n) batsın
Ocağın keçsin
Ocağın kor qalsın
Tifaqın dağılsın
Toxumu(nuz) (tumunuz) kəsilsin
Toxumunuz kalana düşsün, kalana da bir od
Toxumu(nuz) (tumunuz) yer üzərindən götürülsün

A. 2. 4. Ahiret Hayatıyla İlgili Kargışlar

Allah cezasını versin
Allah əzabını versin
Allah səni döysün
Canı(n) cəhənnəm(ə)
Canına lənət gəlsin
Cəhənnəm ol
Cəhənnəm olub getsin
Cəhənnəmə (ki)
Cəhənnəmlik
Cəhənnəmə ölsün
Çəkil cəhənnəmə
Dediklərin öz ölünə getsin
Külün göyə savrulsun
Hansı cəhənnəmə gedirsən get
Haram(ın) olsun
İmansız gora gedəsən
İtil cəhənnəmə
Qəbri odla dolsun

Ürəyin cəhənnəmə darıxsın

A. 2. 5. Ölümle İlgili Kargışlar

Acından öl

Allah canını alsın

Allah canınızı boğazınıza yığsın

Allah sənə ölüm versin

Anan ölsün

Anası ölsün

Ay sənin o meyitini görüm

Ayağımın altında öləsən

Baxdavar öləsən

Boyunu yerə soxum

Canıçıxmış

Canı(nız) çıxsın

Canına qurd daraşsın

Canları çıxsın

Cavan öləsən

Çovutma gülleye rast gələsən

Dört balan bir ildə yuyulsun

Evindən ölü çıxsın

Gora kəfənsiz gedəsən(getsin)

Qara torpaq altında yatsın

Qara torpaq üstündən dörd qarış yuxarı dursun

Gorbagor olsun

Gorun çatlasın

Goruna od qalansın

Matemine oturum

Meyidin üstündə su tapılmasın

Mirasa qalmış

Oğlun qanına bələnsin

Oğlun ölsün

Öl/Öləsən

Sabah sağ çıxmıyasan

Saqqalın qanına belensin

Saqqalın tökülsün

Səni gəlin öləsən

Sifetin tökülsün

Sovxaya qalsın / qalmış

Üzünü mürdəşir yusun

Yetim qalasan

A 2. 6. Maneviyatla İlgili Kargışlar

Allah şeytana min lənət eləsin

Allah vursun

Allah'a tapşırıram

Allah lənət eləsin

Allahın qəzəbinə giriftar olasan(şeytana)

Allahın/Xudavəndi-aləmin lənəti sənə canına gəlsin

Allahın lənəti sənə gəlsin

Allahın lənəti sənə o kor gözünə gəlsin(şeytana)

Atasına lənət

Ayıb olsun/eyib olsun

Lənət olsun

Lənət uğursuza

Lə'nət sene, kor şeytan

Lə'nət (kor) şeytana

Lənətə gələsən səni, dəli şeytan

Le'netullah

Mel'un

Nifrət / Nifrin olsun

Südünə lənət

Ya on iki imam, düşmənlərimizi zəlili-xar eylə

A. 2. 7. Öz Kargışlar

Başıma dəysin

Bay səni əkənin dədəsinin kəlləsini

Bu can ölsün

Canım cəhənnəm

Dağılsın otağım

Dilim qurusun

Dilim-ağzım qurusun

Kor olsun mənim anam

Kül mənim başıma

Qıçım sınısın

Məmələrim ilənsin mənim

A. 2. 8. Yemin-kargışlar

Artıq almışamsa, Allah mənim evim künfəyəkün eyləsin, gecə Allah evimi dağıtsın...

İnanan daşa dönsün

Mənə haram olsun

Yalan isə başın batsın

Yalan söylərsən, səni suyun erenleri vursun

Yalansa Allah səni dağıtsın, bundan da pis günə düşəsən

A. 2. 9. Toplu Kargışlar

Allah sizin gözlərinizin yaşını, çörəyinizə yavanlıq eləsin

Bişmiş qazanınıza

Bu zamanın uşaqlarını Allah qırsın

Hamısı zəhrimar olsun

A. 2. 10. Digər Kargışlar

Allah ya məni öldürsün, ya bunları

Aman Allah, aman! Allah, mənim başıma bir daş sal, Allah! Yer yarılsın, məni udsun!
(Feryat-kargış)

Pərvərdigara, Əzraili göndər gəlsin, mənim canımı alsın! (Feryat-kargış)

Çərdəymiş (Hayvanlar için)

Faqirliyin üzü qara olsun

Fələkin çərxi dönsün

Qocalığın üzü qara olsun

Namərd kəsi tutsun dərd

Namərdlər saralıb solsun

Öfkən (öfkəsi) yansın

Sahibsiz qalasan (Cansız varlıklara)

Sənin içinə zəhrimar qarışsın (Cansız varlıklara)

A. 2. 11. Edebî Metinlerde Kullanılan İfadeler

Düşmənin ömrü solsun

Düşmənin görü odla dolsun

Düşmənlerin ömrü həç olsun

Düşmənlərin ömrü puç olsun

Düşmənlerin ömrü tamam olsun

Xainlərin gözü oyulsun

Yağlar saralıb solsun⁵

Qonaq qonmayan evə ölüm qonsun (Köroğlu destanı)

Sonuç

Azərbaycan Türkleri; Türkiyə Türkleri, Gagavuz Türkleri və Türkmən Türkleri ilə birlikdə Güney-Batı (Oğuz) Türklüğünü oluşturmaktadır. Ortak kültür dairesinde yer alan halklar olması nedeniyle Azərbaycan Türkçesindeki alkış ve kargışların birçoğu Türkiyə Türkçesindeki ifadelerle aynıdır. Bu aynılıkta Türk kültür dairesinden gelen ortak söyleyişin yanında dinî ortaklığın da etkisi vardır. Cenaze, düğün gibi merasimlerde kullanılan alkışların çoğunluğu bu ortaklığa örnek verilebilir: *Afiyet olsun, Allah mübarək eləsin, qəbri nurla dolsun, Allah rəhmət eləsin, ruhu şad olsun*. Söz konusu ifadelerinde çoğunun ortak olmasına karşılık kimi örneklerde farklı kullanımlar vardır. Bu farklılıklar kimi örneklerde sözdizimsel, kimi örneklerde ise sözcükseldir. Kimi örnekler ise Azərbaycan Türkçesinde kullanılırken, Türkiyə Türkçesinde kullanılmamaktadır. Sözdizimi açısından bakıldığında Türkiyə Türkçesinde olduğu gibi, Azərbaycan Türkçesinde de alkışlar ve kargışlar kurallı cümle biçimindedir. Örneğin “*Ümidini Allah üzməsin*” alkışı, Türkiyə Türkçesinde devrik cümle şeklinde kullanılmaz. Ancak “*Dadına Allah çatsın*” alkışı Türkiyə Türkçesinde devrik cümle şeklinde de kullanılmaktadır.

Azərbaycan Türkçesi ilə Türkiyə Türkçesinde alkış ve kargışlardaki söyleyiş farklılıklarına örnek olarak “*Maşallah olsun, Allah amanatı, yuxunuz şirin olsun, qoca qarıyın, axşamınız xəyir*” gibi ifadeler verilebilir. Tasnifi yapılan ifadelerin birçoğu, Azərbaycan Türkleri arasında yaygın olarak kullanılsa da kimi ifadeler daha dar bir sahada kullanılmaktadır. Bu duruma Alevilik inancı çerçevesindeki On İki İmam ile ilgili alkışlar örnek olarak verilebilir: “*Qərib İmam Rıza yoldaşın olsun*”, “*Ya on iki imam, düşmənlərimizi zəlili-xar eylə*”. Bu ifadeler Azərbaycan Türkçesinde olduğu gibi Türkiyə Türkçesinde de Alevilik inancının hâkim olduğu bölgelerde kullanılmaktadır.

Notlar

1. Yerinden oynamak.
2. Səlahiyyət: Bir işi yapmaya yetkili olma.
3. Öğüt verici koşma. Âşıkların destan anlatmaya başlarken söylediği şiirlerdir. Gelenek olarak âşık, destan anlatmaya başlarken, tanınmış âşıkların üç ustadnamesi ile başlar.
4. Aşk destanlarında destanın sonunda söylenen, sevgililerin kavuşmasını bildiren koşmalar.
5. Bu ifadeler, destan anlatıcısının destanı anlatmaya başlarken okuduğu ustadnameleri birbirine bağlamak için söylenen sözlerde geçmektedir.

Kaynaklar

- ABDULLA, B. Vd. (2004). *Azərbaycan Bayatıları*. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, s. 260.
- AXUNDOV, Ə. (2005a). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 1.
- AXUNDOV, Ə. (2005b). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 2.
- AXUNDOV, Ə. (2005c). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 4.
- AXUNDOV, Ə. (2005d). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 5.
- AKALIN, S. (1990). *Türk Dilek Sözlerinde Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- AKSAN, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 201.
- Azərbaycan Etnoqrafiyası* (2007a). Bakı, Şərq-Qərb, c. 1.
- Azərbaycan Etnoqrafiyası* (2007b). Bakı, Şərq-Qərb, c. 2.
- “Dastan”. (2020). <https://az.m.wikipedia.org/wiki/Dastan>. (Erişim: 7. 01. 2020)
- GÖKDAYI, H. (2001). *Türkçede Kalıp Sözler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- İNAN, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2004). *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- KAPAĞAN, E. (2014). “Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler”, *Turkish Studies, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/3 Winter 2014, p. 801-810, Ankara.
- NEVEVÎ, İ. (2016). *Riyazu's Salihin Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, s. 277, 374-75.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları, s. 1046.
- TƏHMƏSİB, M. ve Axundov, Ə. (2005a). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 1.
- TƏHMƏSİB, M. ve Axundov, Ə. (2005b). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 2.
- TƏHMƏSİB, M. (2005). *Azərbaycan Dastanları*. Bakı: Lidər Nəşriyyat, c. 4.